

hangversenyeken is produkálta magát mint szólójátékos". Így bizonyos, hogy a két unokatestvér, Gyenes Ferenc és Gyenes András a Pál-nap vendégei közt voltak nemcsak rokoni kapcsolatuk révén, hanem mint a kollégiumi zenekar ilyenkor nélkülözhetetlen tagjai is, hiszen ez a zenekar „olyan híres volt, mint egy cigánybanda.” Ott lehetett a nagy tekintélyű Ács Károly, a Calliope című kézzel írt kollégiumi újság szerkesztője, akivel együtt Jókai és Petőfi közös kötetet készült kiadni Kecskeméten.¹⁶ Vele Petőfit Jókai mindjárt a színtársulat megérkezésekor megismertette, Ács kölcsönözgette télikabátját a szegény vándorszínésznek egyes darabokhoz. A szabadságharcban viselt szerepe miatt (szabadcsapatot szervezett) Ácsot súlyos börtönbüntetésre ítélték; a magyar irodalomba mint a román népköltészet hazai megismertetője írta be a nevét. Ott kellett lennie egy másik jeles egyéniségnek, Muraközy Janinak, a nagyerejű „tornamesternek” is, aki jól tudta forgatni a kardot és a vívőtört, s így a kollégistákat vívásra is tanította. Ő a mintaképe *A tengersizemű hölgy* gerillahadnagyának; később Gyenes Mihály veje lett, Kecskemét gazdasági tanácsnoka s jó képességű és képzett festő. Ott lehetett azután Muraközynek a birkózásban egyetlen méltó ellenfele, Körösy Sándor is, akit Világos után mint 48-as hadbíróként ítélték hat évi várfogságra. A kedélyes összefövetel a zenészeken kívül nemigen nélkülözhetette a „táncmestert”, Nagy Ferit sem, akitől „a francia négyest és a körmagyart meg a magyar szólótáncot” tanulták a diákok.¹⁷ A szűkebb baráti körhöz tartozhattak még a Gyenes-házba, Jókaihoz, a rajztanítás kollégiumi „mesteréhez” megfestésre járó portréalanyok is: Szalay Sándor, a francia nyelv diákoktatója, Sallay Jancsi, Zabolay Pista és a fuvolás Molnár Ádám. Jókai lefestette vagy lerajzolta Hartmann Palit is, így valószínűleg ő is Gyenes Palival együtt ünnepelte a névnapját. Maga az ünnepelt, Gyenes Pali „a szabadságharc golyózáporából épen tért haza”, kecskeméti mérnök lett, élete delén, 1877-ben egy orvvadász lötte le hivatása teljesítése közben mint erdőinspektort.

Kétségtelen, hogy jó társaság lehetett együtt Gyeneséknél. Jókai később így jellemezte barátait, a „hír kandidátusait”: „Egy könyv nem volna elég megírni, mit tettek, mit szenvedtek, akik valamikor pajtásaim voltak. De amit vétettek, azt leírni egy körömnek lapja is sok volna.”¹⁸

A *Pálnapkor* c. versben hölgyekre is van célzás. Népdalszerű, akkor talán még pirulást keltő huncutkodó bókka, amiért Gyenesné, a kedves háziasszony bizonyára meg is fenyegethette a csintalankodó Sándort. A ház leányai akkor még nem felnőtt hajadonok: Sáríka, Muraközy János későbbi neje mindössze 5–6 éves lehet, Teréz is csak pár évvel idősebb. Ha tényleg hölgytársaság is volt jelen, nem hiányozhattak Gyenesné barátnői. Így Jókai „szíve mágnese, a szép kék szemű, szőke hajú görög leány, Frankó Julcsa”, meg a még annál is szebb, „júnói termetű, fekete hajú Matolcsy Mari”, akiknek arcképét Gyenesné engedélyével vagy egyenesen rábeszélésére Jókai szintén megfestette.¹⁹

Ha tehát a rendelkezésünkre álló kecskeméti emlékek szálait rendezgetjük, azok mindenképpen a Budai (ma Jókai) utcai Gyenes-házba vezetnek, ahol Petőfi sanyarú kecskeméti három hónapjának valószínűleg legboldogabb estjét töltötte.

Sütő József

Elbeszélői magatartás és értékelés az Özvegy és leányában

(Kemény regényírói módszeréhez)

Már a múlt században is a legkiválóbbak, Gyulai és Péterfy, s e században is sok jeles irodalomtörténész foglalkozott Kemény regényírói alkatával. Am az amúgyis nehezen érthető és nem könnyen magyarázható ember, gondolkodó és író művészi módszerét egységes

¹⁶ JÓKAI Mór, *Megtörtént regék*. Bp. 1897. 98–103. Idézi HATVANY, i. m. I. 439–441.

¹⁷ JÓKAI Mór, *Az én életem regénye*. Bp. 1912. 178.

¹⁸ JÓKAI Mór, *Önmagáról*. Bp. 1904. 97.

¹⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai élete és kora*. Bp. 1960. I. 61.

formulával jellemezni mindmáig nem sikerült. Nyilvánvalóan azért, mert ilyesmi önála még annyira sem lehető fel, mint mások esetében. Stendhal, Tolsztoj, vagy Krúdy sok tekintetben rokon karakterű regényeket írt, Kemény azonban szinte minden alkalommal más és más. Egyik regényében a *Wilhelm Meister* nyomára bukkanunk, a másikban Walter Scott követőjének bizonyul, a harmadikkal kapcsolatban okkal hivatkoznak Balzac ihletésére, és mindnek sajátos magyar és erdélyi észjárás és nyelvi színezet az egyénítője.

Kezdetből fogva dicsérték analitikus látását, történelmi és lélektani hitelességét és komolyságát, miközben még többek által legsikerültebbnek vélt regénye, az *Őzvegy és leánya* is (annak ellenére, hogy megtörtént esetet vesz alapul) romantikus rémtörténet gyanánt is felfogható a benne szereplő leányrablás, párba, halálos veszedelemből való csodaszzerű megmenekülés és ezért járó gyűrűzálog, szerelmi öngyilkosság stb. miatt. Éppen ez a műve az egyébként Keménynek, amelynek vizsgálata révén regényírói módszerének taglalásához észrevételünkkel hozzájárulhatunk, mivel fordulópontot jelent szépírói pályáján.

Az *Őzvegy és leánya*, mint ismeretes, két jól elkülönülő részből áll. A megírását félbeszakító hosszabb szünet miatt a kényelmesebb és derűsebb előadásmódú első felét, bizonyos időkihagyás után rövidebb, komorabb, drámaibb zárószakasz követte. (Az I. és II. rész 1855-ben, a III. rész 1867-ben jelent meg.) Ugyancsak ismert, hogy Szalárdi krónikáját, melyből a Mikesek leányrablásának históriáját merítette, Kemény 1853-ban rendezte sajtó alá, s 54 végén fogott az *Őzvegy és leánya*-hoz. A regény első felének írása idején bizonyosfajta politikai konszolidáció és a *Pesti Napló* körüli tevékenykedése is bizakodással töltötte el. Mire 56-ban a folytatásba kezdett, sokminden megváltozott körülötte. Időközben meghalt anyja és a *Pesti Napló* anyagi helyzete is megrendült. Lónyay Máriához fűződő szerelme is kudarcra végződött, s ezzel a negyvenhárom éves férfi úgy érezhette, legutolsó reményét kell feladnia. Papp Ferenc szerint az *Őzvegy és leánya*-ban az „alanyi elemek annál inkább összeillenek Kemény szerelmének történetével, mert a költő az első két kötet írásakor még átadhatta magát csalóka ábrándjainak, míg a harmadik kötetben már csak saját lemondásának gyötrelmeire gondolhatott vissza.”¹ Az írón elhatalmasodó csüggedés azonban nemcsak e mű befejezését teszi tragikussá, hanem az ezt követő regényekből is hiányozni fog majd a kiegyensúlyozottság, a derűnek, az iróniának az a játékossága, ami az *Őzvegy és leánya* első, nagyobbik felét olyan sajátossá teszi.

Kétségtelen, hogy önmagában a Szalárdinál található történet akár szatirikusan is feldolgozható volna oly módon, hogy a hangsúly a fanatikus, pénzsóvár, bosszúvágyó Tarnóczyné kudarcára esnék. És Kemény mintha valóban valami ilyesmibe kezdne a leginkább Thackerayre emlékeztető irónikus modorban.² A végzetdrámaszerű kifejelettlől élesen elütő módon a regény indítása szinte kedélyes. Tarnóczyné gyakran ironikus bemutatása éppen nem legyőzhetetlen és fatális szörnyeteget jelez előre, a hangnem pedig odáig megy a frivolitásban, hogy a predestinációból is csúfot üz: „Mikor pedig a rokka-pörgés közben Rebecka valamelyik barátnőjének, vagy ha ilyesmi nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökre tartott kis apródnak, a bibarcfalvi egyház papnéjává nevelt belső-leánynak és a fonásra beparancsolt jobbágy nőknek egész lelkesedéssel fejtegeté azon hitelmét, hogy aki üdvösségre választatott, bármennyit vétkezzen, erővel is üdvözülhet; de aki kárhozatra választatott, ha szintén olyan volna, mint szent Dávid, szent Péter és szent Pál, okvetlenül el fog kárhozni...” Tarnóczyné alakjának Péterfy által kifogásolt gépiesége, túlzott kiszámíthatósága voltaképpen ennek a szatirikus ábrázolásnak az egyoldalúságára vezethető vissza. A kinevetetés, természetesen, nemcsak a Tarnóczynében megtestesített rideg kálvinista kegyeskedést illeti, hanem (szelídebb formában) Naprádíné egyéniségét, Mikes Mihállyal kapcsolatos öncsaló ábrándjait, számításait is. Igaz, a Mikes Mihályt, Naprádínét, Zakariást, Csulait szerepeltető részekben valami melegebb, jóindulatúan megmosolyogtató bemutatás is érvényesül, amihez hasonlóra Jókainál és Dickensnél találunk gyakran példát.

¹ PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond* II. Bp. 1923. 272.

² Már a kortársi kritika (Pester Lloyd, 1857. márc. 20.) Thackeray-vel vetette össze az *Őzvegy és leánya*-t. (PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond* II. Bp. 1923. 281.)

Arra már Nagy Miklós rámutatott (s futólag mások is),³ hogy az *Özvegy és leánya* a „hangnemek váltogatásában” gazdagabb, mint a többi mű, hogy az egynemű tragikum helyett az idillt (Sára és Naprádiné néhány napos együttléte, Móric időzése az erdőmesternél) az állatképek zsánerjelenetei, a szatirikus indulattal láttatott negatív hősöket megbocsátó humorral átítatott alakok követik. A Dickensszel való analógia is felbukkant már,⁴ sőt Szegedy-Maszák Mihály a romantikus groteszk ihletését is feltételezi Tarnóczynéval kapcsolatban.⁵ A leghívebben azonban úgy írható le a „hangnemek váltogatásá”-ból, az össze nem illő szereplők vegyítéséből eredő tarkaság, ha Kemény elbeszélői magatartását kísérjük figyelemmel. Barta János több tanulmányában is érinti a „kettős hangzat” kérdését. Az epikus közlést „bizonyos többárnyalátú fölény, évdés, az olvasóval való körülményeskedő játszadozás jellemzi... a komolyság álarcába enyhe szatirikus, ironikus-évdő szándékok rejtőznek.”⁶

Ebből a szempontból különbözők igazán a mű első és második fele. Az a kedélybeli és talán világertelmezésbeli módosulás, ami a regény írásának szünetében oly végzetesen megváltoztatta Kemény szemléletét, kiolvasható az elbeszélői magatartás változásából. Az első részben Tarnóczynét Kemény még „ironikus kedélyességgel szemléli, elsősorban képmutatást, biblikus pátoszt és háziasszonyi kicsinyeskedést egyénítő beszédmódját csúfolja. Jellemző, hogy az özvegy olyan ártatlanabb gyarlóságáról, mint a falánkság egyedül itt hallunk. Ez az asszony folytonos korholásával még csupán könnyen hajt leánya szemébe, még nem az a mitikus szörny, akit félelmetes tágasságú metaforák növelnek emberfölöttivé a végső fejezetekben.”⁷ Nagy Miklós eme pontos megfigyelése arra a fokozatos elmozdulásra utal, ami a mű utolsó harmadában szinte kizárólagossá teszi a humort és derübb színeket nélkülöző előadásmódot. Ez azonban nemcsak Tarnóczyné beállítására vonatkozik, hiszen Kemény modora ironikus Sára olvasmányainak, a keresztvesztésnek öltözött leányrablók, vagy Csulai félenkségének leírásában is. Mintha egy darabig fölényesen (egyszer ironikusan, máskor humorosan vagy legalábbis kedélyesen) kezelhetőnek, tehát kiismerhetőnek és ellensúlyozhatóknak vélné az emberi intolerancia alakját öltő rajongást, túlzást, rögeszmés fanatizmust is.

A rosszul alkalmazott erény képviselőit, Jánost és Sárát kezdettől megkíméli Kemény az ironia és a humor fricskáitól. Ennek oka nyilván az, hogy rájuk nem tekinthet a fölény pozíciójából, olyan erkölcsi magaslatra helyezi őket, ahol a szatíra semmiképpen sem érhet fel hozzájuk. Az elbeszélői magatartásnak, s az ehhez kapcsolódó hangnemnek ily módon érték vonatkozása is van. A modorváltozat nem eseményekhez, helyszínekhez, életkörükhöz, hanem szereplőkhöz, az általuk képviselt erkölcsi képletekhez társul. Ennek bizonyító erejű példája lehet a II. rész 6. fejezete, melyben (hiába kerülnek egymás közvetlen közelébe) Mikes Mihály humoros beállításából semmi sem tevődik át Sárára. Vagy még szembetűnőbb mindez a regény befejezésében. Az utolsó fejezet, mely Mikes János öngyilkosságzámba menő haláláról tudósít, váratlanul kedélyes, közvetlen hangra vált, mivel Mikes Mihály és Judit asszony további sorsára terelődik a szó: „Egy történetbúvár barátom állítja, hogy Haller Péter második neje valami Naprádiné lett volna, kivel a legboldogabb házassági szövetségben élt. Félek bírálóimtól. Maradjon homályban e kérdés.”

Az elbeszélő magatartás értékelő jellege a legbonyolultabb formában Tarnóczyné esetében nyilvánvaló. Jelenléte az első két részben nem teszi lehetővé azt, hogy az „életkedv és derűs humor sugarai” csillanjanak fel.⁸ A vallási eszméket álszent módon

³ NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*, Bp. 1972. 148.

⁴ PAPP Ferenc, i. m. I. Bp. 1922. 286.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Jellem és cselekmény Kemény Zsigmond szépprózai műveiben*. (In *Forradalom után — kiegyezés előtt Szerk. NÉMETH G. Béla* Bp. 1988. 151.)

⁶ BARTA János, *Kemény Zsigmond mint esztétikai probléma*. (In BARTA János, *A pálya végén*. Bp. 1987.)

⁷ NAGY Miklós, i. m. 145–146.

⁸ U.o. 128.

szajkózó „árva özvegy” fősvény, nyereszkeskedő, bosszúvágyó, önző, irigy már ekkor is, de az ironikus modor most még legyőzhető ellenfélnek mutatja. A Csulai felekezeti előítéleteit, vagy a Haller Péter és Naprádiné megismerkedését illető humor egyfajta biztonságerzetnek a kifejezője. A könnyed helytelenítés, a játékos modor az aggodalmat, a veszélyérzetet nem zárja ugyan ki, de a borúlátást talán igen. Csulai és Tarnóczyné felekezeti indítatású korlátoltsága olyan mértékben nevetséges, az elbeszélői magatartás olyan fokig kedélyes, hogy csak furcsállhatjuk Péterfy nézetét, mely szerint Kemény „a szív vidám mosolyát nem ismeri.”⁹

A feltétlenül komplikáltabb, rejtett önironiával színezett elbeszélői magatartás csak akkor válik dominánssá, amikor (a Lónyay Mária ügy – számára – szomorú kimeneletét előbb csak sejtve, aztán ismerve) „kettéosztják önnön szerelmes énjét”,¹⁰ s János után, akinek ábrándos, lovagias szerelmi epekedését kölcsönözte, részletezni kezdi Haller Péter korai öregedését, vonzalmat felkelteni nem tudó esetlenkedését. Ez utóbbi beállítottság szubjektivitásáról megintcsak az elbeszélői magatartás értékelő funkciója tanúskodik: bármekkora hangsúly is esik az öreg kérő erkölcsi kiválóságára, bármennyi szánalom is vegyül Haller Péter kínos-keserves szereplésének bemutatásába, a lebecsülés, az alkalmatlanság ténye nem palástolható.

A regény sok talánya közül az egyik, hogy a református vallású és a nagyenyedi kollégiumnak oly sokkal adós Kemény Zsigmond miért éppen egy bigott kálvinistában testesíti meg a rosszindulatú türelmetlenséget. S ha már így cselekedett (bár erre Szilárditól semmiféle inspirációt nem kapott, hiszen a krónikában a Mikések brutális nőrablók és a panaszt tevő Tarnóczynéknak van igaza, Sára és János titkolt szerelme tehát Kemény kitalálása), akkor miért kellett Csulaiból, a református papból is gyáva és hiszékeny, ostoba és kisszerű figurát teremteni? A miért lett a legvonzóbb alak éppen egy jezsuita, Mikes Móric, holott a XIX. századi liberális közvélemény nem feltétlenül a XVII. századi jezsuitákban látta a szívbeli nemesség, az eszményi felvilágosultság, nagylelkűség és jóindulat képviselőit. Egyáltalán: a XVII. századi Erdélyről szóló regényben nincs egyetlen, a reformátusokkal rokonszenvező mozzanat, még Rákóczi is inkább számító, anyagias politikus, mint őszinte és jó ember. Magyarazatként ismét Kemény speciális elbeszélői magatartása kínálkozik, amely elfogulatlanságot sugalmaz. Az ironia és a szatíra megkérdőjelez mindenfajta végtelenséget, kétségbe von mindenféle, az abszolút igazság képviselőiben történő fellépést. (Miközben a protestáns puritanizmus nagyon is meghatározó az egész regény értékhierarchiájában, s Mikes János felfogásában is, aki a gyöngéd és egyszerű iránti hajlamot tartja a legtöbbre.)

A regény „anti-kálvinista” tendenciája másrészt szükségszerű annyiban, amennyiben a Kemény hősök közül általában a legtöbb téveszmék rabja,¹¹ s itt is: nemcsak Tarnóczynéről derül ez ki nyomban, hanem Kelemen is tévedés áldozata. János és Sára a félreértett erény foglya, sőt Naprádiné is ok nélkül bízik Mikes Mihályban, ahogy Haller Péter is csak nehezen igazodik el Sára érzelmeit illetően. (Mikes Zsigmondné, a regény egyik

⁹ Rajta kívül szinte mindeki szentel valamelyes figyelmet Kemény Zsigmond „humor”-ának. Németh László szerint az *Özvegy és leánya*-ban található a „legtöbb kedély”. (NÉMETH László, *Kemény Zsigmond*. In: NÉMETH László, *Az én katedrám*. Bp. 1975. 622.) Barta János szerint Kemény „itt éli ki tehetségének és emberlátásának a komikum iránt is fogékony hajlamait.” (BARTA János, i. m. 193.) Barta szerint azonban „mindez arra van hivatva, hogy enyhítse, feloldja egy kicsit a komor atmoszférát”, szerintünk viszont az elbeszélői magatartás funkciójának függvénye.

¹⁰ NAGY Miklós, i. m. 144.

¹¹ Már Sötér rámutatott, hogy a regény szereplői rögeszmére (Tarnóczyné) vagy álmodozásra (Mikések) hajlamosak. (SÖTÉR István, *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 534.) A tévutak nyelvi-stiláris, irodalmi megfelelője Sára számára az anyja vallási fanatizmusának (biblikus hang), és a Szécsi Mária udvarában megismert, illetve a Naprádiné társaságában olvasott széphistóriák ábrándos világának szférája. Direkt romantika-paródia Naprádiné álma, melyben Mihály tatárok fogságába esik, ő hajóval, lovaggal ered utána és sok kaland után kiszabadítja.

legvonzóbb alakja, így imádkozik: „Mi homályban járunk, szemeink nem látnak, és segítség nélkül az igaz utat el fogjuk téveszteni.”) Az általános, szinte mindenkire jellemző „tévelygés”-nek, mint a regény alapeszméjének összefüggése nyilvánvaló a fölényérzeten alapuló szatirikus beállítással, s azzal a már iróniát nélkülöző, részvételi emberszemponttal, amellyel például Haller Péter hipochondriája van ábrázolva. Majdnem egészen a befejező fejezetekig meghatározza az elbeszélői magatartást az emberi gyarlóságokat megértő és megbocsátó humoros együttérzés. (Még a fejedelem diplomáciai manőverein is oly mértékig látunk át, ami őt is politikai és egyéni érdekek közt egyensúlyt és megoldást kereső, szűk mozgásterű, s így ha nem is szájalommal, de belátó mérlegeléssel megírt figurává teszi.) Kemény emberszeretettől áthatott részvétének alapja az, hogy a tévedező hősök, akármilyen mértékben vétkesek, kihívják maguk ellen a végzetet.

Az *Özvegy és leánya* jelentősége (sok más mellett) ebből is kiviláglik. Első két része magabiztos, harmadik része már reménytelenséggel teli közérzetet tükröz. Az ezt visszaadó elbeszélői magatartás azonban, mely hol szatirikus hol reflexív, hol ironikus, hol lírai, hol humoros, hol tragikus stb., nem szervetlenséget, vegyességet idéz elő, hanem egy-egy alakhoz kötődve szilárd értékrendhez igazodik. Ugyanakkor egyfajta emberi gazdaság illúzióját kelti. Ami tehát egyenlenségnek, művészi átgondolatlanságnak látszhatik (az egységes, harmonikus elbeszélő modor hiánya), az az *Özvegy és leánya*-ban egy sajátos életrajzi és világképi fordulattal magyarázható összetettség. Utolsó (az *Özvegy és leánya*-t követő) regényeinek életfilozófiájában, nemzetvíziójában a pusztulás, a végzet uralkodik, az igazi tisztaság és jóság teljesen kiszolgáltatott, védtelen. Az *Özvegy és leánya* végén már ez a benyomás uralkodik el, míg az első két rész sugallata szerint az emberi esendőség, a humorosan is felfogható gyengeségek megértéséből és elnézéséből, a belátásból és a türelemből felderenghet a részvéten alapuló egyetemesség perspektívája. Korábbi regényei közül nem egy, pl. a *Gyulai Pál* is a teljes kilátástalanság jegyében íródott. Az *Özvegy és leánya*-nak az első felében a fölényérzeten alapuló modor felcsillantja a világban elizagadó, azzal reménytelen küzdelmet vívó magatartás lehetőségét. E kettősség, a szembeállítható két szemlélet ellentétes és egymást kiegészítő jellege miatt egyedi ennek a regénynek az alkata, s jelenthet fordulópontra a regényírói pályán.

Imre László

Tragikum és irónia Kemény Zsigmond történetiszemléletében

Alig több, mint egy éve fejeztem be könyvemem Kemény Zsigmondról. Bajosan mondhaték olyasmit, ami lényegében különbözik a benne megírtaktól. Két esztétikai minőséget, a tragikumot s az iróniát állítottam az elemzések középpontjába. Ezúttal is velük fogok foglalkozni, de a regénytöredékeket tekintem kiindulópontnak. Ezeket ugyanis kihagytam könyvem írásakor. Egyikük sem maradt fenn teljes egészében s hiteles formában. Szépirói teljesítményként éppen ezért nem tárgyalhatók. Kemény munkásságát nagy általánosságban érintő gondolatmenetnek azonban föl lehet használni őket, s ezúttal ilyennek a körvonalazására vállalkozom.

Ha eltekintünk attól, hogy önálló egésznek keressünk e korai kezdeményekben, azonnal elismerhetjük, hogy már bennük megtalálhatók Kemény későbbi művészetének fő jellegzetességei.

Első szépirói vállalkozását legtöbbször ezzel a címmel emlegette: *Izabella királyné és a remete*. 1839-ben már közölt belőle az *Athenaeum*, de csak töredékei ismertek, és valószínűleg nem is fejezte be szerzője. Annyit azonban már ez a kísérlet is elárul, mennyire vonzódott Kemény az önmagát tükröző s értelmező történetmondáshoz. A „látter” és a „magánbeszéd” az elbeszélő kulcsszava, s egészen nyilvánvaló, hogy e két fogalom a későbbi regények megszerkesztésekor is kiindulópontul szolgált. A jelenetkezésben már itt döntő szerepet játszik a nézőpont távolítása illetve közelítése, és hasonló ingadozást mutat a beszédhelyzet. Előfordul belső magánbeszéd, de az is, hogy az elbeszélő hangsúlyozza, nem